

Žene teroristi

Zoković-Paić, Čedna

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:016932>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Žene teroristi

Čedna Zoković-Paić

Zagreb, lipanj 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Žene teroristi

Čedna Zoković-Paić

Mentor:
Izv. prof. dr. sc. Dalibor Doležal

Zagreb, lipanj 2021.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Žene teroristi* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Čedna Zoković-Paić

Mjesto i datum: Zagreb, lipanj 2021.

Naslov rada: Žene teroristi

Ime i prezime studentice: Čedna Zoković-Paić

Ime i prezime mentora: doc. dr. sc. Dalibor Doležal

Program/modul: Socijalna pedagogija/Odrasli

SAŽETAK

Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća teroristički napadi diljem svijeta izazivaju strah javnosti i predstavljaju prijetnju za sigurnost države i društva. Premda se smatra kako je terorizam fenomen u koji su dominantno uključeni muškarci, dostupni podaci govore o značajnom udjelu žena u terorističkim organizacijama i aktivnostima. S obzirom na to da društvo često negira ženski potencijal za nasilno ponašanje, smatrajući žene nježnijim spolom i brižnim partnericama i majkama, za žene koje čine terorističke akte smatra se da krše konvencionalna pravila o spolu i rodnim ulogama. Unatoč značajnom porastu uključenosti žena u terorizam, teroristkinjama još uvijek nije posvećeno dovoljno pažnje, stoga je ovaj fenomen nedovoljno istražen. Smatra se kako postoje zajedničke karakteristike muških i ženskih terorista, međutim potrebno je naglasiti specifičnosti obilježja ženskog terorizma.

Cilj ovog rada je pružiti pregled dostupnih saznanja o ženama uključenima u terorizam kroz povijest i danas, uključujući njihova zajednička obilježja, motivaciju za uključivanje u terorističke organizacije, kao i razloge i načine na koje terorističke organizacije angažiraju žene te uloge koje žene najčešće obavljaju u terorističkim organizacijama. Također, istražiti će se mogućnosti prevencije i tretmana žena koje se uključuju u terorističke aktivnosti.

Ključne riječi: žene teroristi, motivacija, uloge, prevencija

Title: Female terrorists

Student: Čedna Zoković-Paić

Mentor: assistant professor Dalibor Doležal, Ph.D.

Program/module: Social pedagogy/Adults

ABSTRACT

In the course of the last few decades, terrorist attacks have spurred public fear and posed a serious threat to state and society safety globally. Although terrorism is generally considered to be a male-dominated phenomenon, available data points to a significant share of female involvement in terrorist organizations and activities. Given that the society often negates female potential for violent behaviour, considering women to be the gentler sex, caring partners and mothers, women involved in terrorist acts are seen as breaking conventional gender rules and roles. Despite a significant increase in female participation in terrorist activities, female terrorists have still not received enough scientific attention, leaving this phenomenon under-researched. While it is widely considered that male and female terrorists possess some common characteristics, it is necessary to identify and emphasize those features that are specific to female terrorism.

The aim of this thesis is to provide an overview of available data on women involved in terrorist activities in the past and today, including their common characteristics, motivation to become included into terrorist organizations, as well as reasons for and models in which terrorist organizations recruit women and the roles they usually assume within such organizations. In addition, possibilities for prevention and treatment of women involved in terrorist activities are explored.

Key words: female terrorism, motivation, roles, prevention

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. TERORIZAM: POVIJESNI PREGLED I OBILJEŽJA.....	2
2.1. Razvoj modernog terorizma	2
2.2. Definiranje terorizma	3
2.3. Obilježja i motivacija terorista	4
3. ŽENE I TERORIZAM.....	7
3.1. Uključenost žena u terorizam kroz povijest	7
3.2. Obilježja i motivacija žena uključenih u terorističke aktivnosti	9
3.3. Razlozi i metode vrbovanja žena u terorističke organizacije	13
3.4. Uloga žena u terorističkim organizacijama	16
4. STATISTIČKI PODACI ZA ŽENE UKLJUČENE U TERORIZAM.....	22
5. PROTUTERORISTIČKE MJERE I MOGUĆNOST PREVENCIJE I TRETMANA ŽENA UKLJUČENIH U TERORIZAM	25
6. ZAKLJUČAK.....	31
7. LITERATURA	33

1. UVOD

Uključenost žena u terorizam nije nov fenomen. Od samih početaka modernog terorizma krajem 19. stoljeća žene su sudjelovale u terorističkim aktivnostima, djelujući kroz različite ljevičarske, desničarske, nacionalističke te religijske terorističke organizacije. Od početka njihovog terorističkog angažmana pa do danas, mijenjale su se i proširivale uloge koje žene obavljaju, kao i razlozi i motivi zbog kojih se odlučuju priključiti terorističkim organizacijama. Također, rastao je i broj žena koje se uključuju u organizacije i vrše terorističke napade, pri čemu se spominju podaci o porastu uključenosti žena od 15% posljednjih godina te sve većem udjelu žena među bombašima samoubojicama (četvrtinu čine žene) (Cruise, 2016). Unatoč tome, i istraživanja i protuterorističke strategije još uvijek ne pridaju dovoljno pažnje teroristkinjama, dok se u javnosti i medijima uglavnom pojednostavljeno karakteriziraju kao „zločeste“ ili „izmanipulirane“ žene. Razlog takvom stavu prema teroristkinjama leži u činjenici da društvo teško prihvaća ideju da žene mogu biti nasilne, smatrajući ih nježnijim spolom čija je uloga da budu brižne supruge i majke. Međutim, s obzirom na to da se žene koje vrše terorističke napade smatra opasnijima i odlučnijima, a njihove napade smrtonosnijima od napada njihovih muških kolega, iznimno je važno istraživati i razumjeti njihovu motivaciju te ih uključiti u protuterorističke mjere i strategije. Obilježja ženskog terorizma, njihova motivacija, uloge koje obavljaju u terorističkim organizacijama te odnos javnosti prema njima imaju svoje specifičnosti, razlikuju se u odnosu na muškarce te ih kao takve treba i promatrati.

Cilj ovog rada je pružiti pregled aktualnih spoznaja o ženama uključenima u terorizam. Za početak, definirat će se pojam terorizma te ukratko prikazati razvoj modernog terorizma, kao i osnovna obilježja i motivacija terorista te uključenost žena u terorističke organizacije i aktivnosti kroz povijest. Istražit će se i opisati zajednička obilježja teroristkinja te njihova motivacija za priključivanje terorističkim organizacijama, kao i razlozi zbog kojih organizacije angažiraju žene te uloge koje najčešće obavljaju u organizacijama. Također, navest će se mogućnosti prevencije i tretmana žena koje sudjeluju u terorističkim aktivnostima i organizacijama.

2. TERORIZAM: POVIJESNI PREGLED I OBILJEŽJA

Prema pojedinim povijesnim izvorima, počeci religiozno motiviranog terorizma sežu još od prvog stoljeća, kad su se skupine pobunjenih Židova, Zeloti, borili protiv rimske vlasti u Judeji (Cragin i Daly, 2009). Osim toga, Assassini, organizacija ili sekta koja je djelovala od 11. do 13. stoljeća na području Perzije i Sirije, smatraju se terorističkom organizacijom koja dijeli zajednička obilježja s terorističkim djelovanjem kakvo poznajemo danas (Chaliand i Blin, 2007). Assassini su strategiju razvijali iz svojih sjedišta u planinama te ubijali one koje su smatrali državnim neprijateljima. Međutim, pojam terorizam prvi put se spominje tijekom Francuske revolucije, kad je u sebi nosio pozitivnu konotaciju revolucionarnosti i bio povezan s idealima demokracije i moralnosti. Francuski revolucionari tada su teror smatrali državnim sredstvom moći i nužnim kako bi se uspostavila demokracija te na taj način vladavinu terora (*regime de la terreur*) ideološki opravdavali (Hoffman, 2017). Ipak, bez obzira na takvo shvaćanje, vladavina terora dijelila je zajednička obilježja s današnjim tumačenjima modernog terorizma. Bila je organizirana, sistematična i promišljena, a cilj, ujedno i glavno opravdanje bilo je stvaranje novog, boljeg društva u nedemokratskom sustavu. Također, nasilne taktike, nedržavni akteri i politički ciljevi zajedničke su karakteristike vladavine terora i modernog terorizma, stoga se smatra da s Francuskom revolucijom započinje razvoj modernog terorizma (Marić, 2012).

2.1. Razvoj modernog terorizma

Moderni terorizam razvijao se, i još uvijek se razvija kroz četiri etape, tzv. četiri vala terorizma (Rapoport, 2004). Prvi, „anarhistički val“ smatra se početkom modernog terorizma, a odnosi se na revolucionarni terorizam koji je započeo u Rusiji 1880-ih godina i trajao četrdesetak godina. Događaj koji je inspirirao naredna desetljeća odvio se u siječnju 1878. godine kada je Vera Zasulich pucnjem iz revolvera ranila ruskog policajca, nakon čega je izjavila da je ona terorist, a ne ubojica. Anarhisti su smatrali da država stvara moralne konvencije kako bi upravljala društvom, stoga je teror najbrže i najučinkovitije sredstvo uništavanja konvencija, a time i oslobađanja društva (Rapoport, 2002). Uspješnost terorista očitovala se u tome da nauče kako se boriti i kako umrijeti, prihvaćajući odgovornost za svoja djela, ali istovremeno optužujući vladajući režim za takve događaje. Svoj vrhunac prvi val doživljava 1890-ih godina, atentatima na vladare, premijere i predsjednike, što potiče prve velike ideje o međunarodnoj borbi protiv terorizma. Takvi napori završavaju neuspjehom jer većina država nije imala interesa ni koristi od takve borbe, čime se otvaraju vrata drugom valu terorizma.

Drugi val, tzv. „antikolonijalni val“ potaknut je završetkom Prvog svjetskog rata, započeo 1920-ih godina te trajao do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća. Nakon Drugog svjetskog rata, gotovo u svim kolonijalnim carstvima postojale su terorističke organizacije, čija je aktivnost bila ključna za uspostavu novih država poput Irske, Izraela, Cipra i Alžira (Rapoport, 2004). Tijekom drugog vala, teroristi su odbacivali taj naziv koji je dotad poprimio potpuno negativno značenje te se, smatrajući da se bore protiv terora vlade, nazivali borcima za slobodu. Osim naziva, promijenile su se i strategije djelovanja, koje više nisu bile usmjerene na pljačke banaka i atentate, već je postojao veći broj meta koje je trebalo napasti ispravnim redoslijedom, a prvenstveni cilj bio je eliminirati vojsku i policiju („vladine oči i uši“). Oslobođanjem od kolonijalne vlasti, smanjivala se potreba za terorističkim djelovanjem, stoga je i drugi val slabio.

Krajem šezdesetih godina započinje treći val, „val nove ljevice“, koji traje do kraja devedesetih godina prošlog stoljeća. Potaknut Vijetnamskim ratom i vjerovanjem u oslobođanje od tadašnjeg zapadnjačkog sustava, treći val karakteriziran je nacionalizmom i radikalizmom te dijeli neka zajednička obilježja s prvim valom. Ponovno se radilo o teatralnim žrtvama, kao što su atentati na premijere i predsjednike, međutim, za treći val najkarakterističnija taktika bile su međunarodne otmice, posebice otmice aviona i talačke krize. Zajednička prvom i trećem valu bila je i uloga žena u terorističkim organizacijama. Za razliku od drugog vala, gdje su žene uglavnom imale uloge glasnika i izviđača, u prvom i trećem valu žene su bile borci, pa čak i vođe. Treći val počinje slabiti 80-ih godina, porazima terorističkih skupina u sve više država te jačanjem međunarodne antiterorističke suradnje.

Četvrti, „religijski val“ započeo je 1979. revolucijom u Iranu te traje još i danas, obilježen velikim brojem terorističkih organizacija koje broje tisuće članova i djeluju u desecima država po svijetu (Rapoport, 2004).

2.2. Definiranje terorizma

Značenje i razumijevanje pojma terorizam kroz povijest se mijenjalo ovisno o okolnostima i kontekstu. Premda većina ljudi ima određenu, često nejasnu predodžbu o terorizmu, još uvijek postoji problem neusuglašenog i nedovoljno jasno definiranog tog fenomena. Pri definiranju terorizma, bitno je naglasiti da se ne radi o objektivno, empirijski definiranom fenomenu, već društveno i povijesno konstruiranoj kategoriji ljudskog ponašanja, koja ovisi o i mijenja se sukladno okolnostima, sociopolitičkom kontekstu i namjerama aktera (Bilandžić, 2013). Gotovo

sve definicije terorizma naglašavaju da se radi o prijetnji uporabom ili uporabi nasilja (terora) radi ostvarivanja cilja. Također, da bi se određeni fenomen ili ponašanje okarakteriziralo kao teroristički akt, mora imati politički cilj. Combs (2017) slikovito definira terorizam kao „sintezu rata i teatra; dramaturgiju najstrože zabranjenog oblika nasilja – onog koji je namjerno izvršen nad civilnim žrtvama – izvršenu pred publikom s ciljem sijanja straha, a radi ostvarenja političke svrhe.“ Ista autorica navodi kako takva definicija sadrži sve značajne elemente terorizma, koje u svojim definicijama navode i međunarodne agencije: nasilnički akt, publika među kojom se sije strah, civilne žrtve te politički motivi i ciljevi. Primjerice, Ministarstvo obrane SAD-a (2021) definira terorizam kao „nezakonitu uporabu ili prijetnju uporabom nasilja, motiviranu političkim, religioznim ili drugim ideološkim uvjerenjima, radi prisiljavanja i zastrašivanja vlada, pojedinaca ili društava te postizanja terorističkih ciljeva.“ Bitno je naglasiti da su definicije usmjerene na teroristički akt, a ne osobe ili skupine te da opisuju teroristički akt počinjen od strane pojedinaca ili skupina, a ne uključuju državni terorizam.

U kontekstu određivanja pojma, potrebno je i razlikovati terorizam od gerilskog ratovanja, s kojim se često povezuje zbog sličnih načina djelovanja kroz uporabu terora. Dok gerilsko ratovanje podrazumijeva borbu veće naoružane skupine koja djeluje kao vojna jedinica s neprijateljskim vojnim silama, teroristi ne djeluju otvoreno kao naoružana jedinica, izbjegavaju konvencionalan način ratovanja i uključivanje u borbu s neprijateljskim snagama, a meta napada su im uglavnom civili (Gredelj, 2018). S obzirom na to da se pojmovi „teroristi“ i „gerilski ratnici“ često koriste naizmjenično, zajedno s pojmom „boraca za slobodu“, potrebno je napraviti distinkciju među njima. Organizacija koja namjerno napada i ubija civile je teroristička, dok gerilski ratnici u javnosti ipak imaju pozitivnu sliku boraca za slobodu.

2.3. Obilježja i motivacija terorista

Kad govorimo o sudionicima u terorističkim aktima, teroristima, ustanovilo se da ne postoje stabilni obrasci prema kojima bi se kreirao njihov generalni profil. Iz prikupljenih podataka o osobama osuđenima za terorizam te onima koji su poginuli u samoubilačkim napadima, mogu se ustanoviti određene karakteristike (Gupta i Eubank, 2006). Premda je nerijetko prisutno mišljenje da se pojedinci priključuju terorističkim skupinama zbog siromaštva i neperspektivne budućnosti, nije utvrđena povezanost između siromašnih zemalja i terorizma. Dapače, velik broj terorističkih skupina dolazi iz zemalja sa srednjim i visokim BDP-om. Što se tiče pojedinaca,

situacija varira ovisno o skupini, državi i kulturi, stoga ne možemo govoriti o stabilnoj i predvidljivoj karakteristici. Slično je i s razinom obrazovanja terorista, pri čemu se pokazalo da je razina obrazovanja pojedinaca koji se priključuju terorističkim organizacijama nerijetko viša nego u općoj populaciji. Također, pokazalo se i kako većina terorista, posebice sa Bliskog Istoka, ne dolazi iz disfunkcionalnih, razorenih obitelji, već imaju snažne obiteljske vrijednosti, a većina ih je i u braku i ima djecu. U odnosu na dob, najčešće se radi o mladim odraslim osobama u dobi od oko 25 godina, a s obzirom na spol, među teroristima prevladavaju muškarci. Međutim, suprotno mišljenju da je to „muški posao“, sve više žena priključuje se terorističkim organizacijama u različitim ulogama.

Opsežne psihijatrijske analize pokazale su kako velika većina terorista ne pokazuje znakove depresije, shizofrenije niti neke druge duševne bolesti (Gupta i Eubank, 2006). U pokušajima da se utvrdi određena psihološka abnormalnost terorista te na taj način objasni motivacija za uključivanje u terorističke aktivnosti, u literaturi nailazimo na tri pristupa: 1) hipoteza o agresiji kao odgovoru na frustraciju, 2) teorija o narcisoidnosti i agresiji, te 3) psihodinamski pristup (Horgan, 2005). Prema prvoj teoriji, pojedinci frustrirani društvenom nejednakošću i stanjem u društvu te neuspjelim pokušajima da poboljšaju svoj status, željni društvenih promjena udružuju se u pokrete, a njihova frustracija vremenom eskalira u nasilje. Ovakvo pojednostavljeno tumačenje ne omogućava dublja objašnjenja i generalizacije te ostavlja prostor za pitanje zašto se većina frustriranih pojedinaca ipak ne uključuje u terorističke aktivnosti. Također, teorija prema kojoj pojedinac postaje terorist zbog svoje narcisoidnosti nije pouzdana ni empirijski dokazana, a kasnija istraživanja pokazala su kako je više terorista koji nisu narcisoidni nego onih koji jesu.

Prema psihodinamskom pristupu, ljudsko ponašanje pod utjecajem je nerazriješenih konflikata iz djetinjstva, stoga se teroristi u borbi protiv neprijatelja nesvjesno bore protiv tog nerazriješenog odnosa. Osim toga, motivacija terorista povezana je s potrebom da pripadaju grupi, koja im pruža smisao te na taj način pomaže u formiranju identiteta. Slično tom tumačenju, Gupta i Eubank (2006) govore o važnosti grupnog identiteta i percepciji svijeta kroz ideju „mi“ i „oni“. U tom smislu, motivi su najčešće religijski ili ideološki, „oni“ su neprijatelji, izvor zla i ugroze, a takvo shvaćanje i motivacija za borbom protiv zla dodatno jača unutar kolektiva.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje „Zašto ljudi postaju teroristi?“, Horgan (2005) navodi postojanje svojevrsnog katalizatora, odlučujućeg događaja koji na određen način „gurne“ osobu

prema terorističkoj aktivnosti. Radi se o događaju velikog značaja za pojedinca, a odnosi se ili na vlastito iskustvo viktimizacije ili identifikaciju s viktimiziranim osobama i posvećenost da se sačuva uspomena na taj događaj. U tom smislu, teroristi opisuju svoje nasilje kao isprovociranu reakciju i obranu od neprijatelja te uključivanje u terorističke aktivnosti kao jedini izbor. Također, kao dio motivacije za uključivanje u terorističke skupine navode se određene privlačnosti, nagrade i dobiti koje osoba može imati od takvog angažmana, prvenstveno u kontekstu zajednice. Prihvaćenost od strane zajednice, koja takav angažman percipira kao borbu za njihove interese, bolji status i ugled u društvu te veće poštovanje prema njihovim obiteljima neka su od glavnih obilježja koje teroriste potiču na uključivanje i nastavak sudjelovanja u terorističkim aktivnostima. Bez obzira na navedene motive zbog kojih se osobe uključuju u terorističke aktivnosti, još uvijek ostaje nejasno zašto se tek mali broj osoba odlučuje na takav korak i postaje teroristima. Kako bi se lakše odgovorilo na to pitanje, na temelju mnogih intervjua s teroristima, Horgan (2005) navodi određene predispozicije i potencijalne rizične čimbenike za teroristički angažman: ranija relevantna iskustva (npr. odlazak na proteste i doživljaj njihovih posljedica na emocionalnoj razini, doživljena viktimizacija zbog religijske ili etničke pripadnosti...), značaj zajednice za pojedinca, stupanj socijalizacije (nedostatak značajnih bliskih osoba), osjećaj nezadovoljstva vlastitim životom i postignućima, stupanj vulnerabilnosti i podložnosti utjecajima drugih, nepostojanje alternativnih prilika i mogućnosti (npr. zaposlenja).

Međutim, ono što je možda i važnije od individualne motivacije i psiholoških procesa pojedinca jest sam proces kojim se postaje teroristom te proces radikalizacije, koji se sastoji od tri komponente (Cragin i Daly, 2009). Prva komponenta je *dostupnost*, a odnosi se na okolnosti koje okružuju pojedinca prije nego stupi u kontakt s članovima terorističke organizacije, tj. stupanj vulnerabilnosti pojedinca i različite motive zbog kojih se odlučuje na takav korak. Zatim slijedi proces *regrutacije i indoktrinacije*, tijekom kojeg pojedinci postaju članovi terorističke organizacije, najčešće preko mreže poznanika (obitelji, prijatelja), ali nije rijetkost i da sami nude da budu volonteri ili da ih organizacija angažira za specifični zadatak. Nakon što postanu članovi organizacije, slijedi *akcija* tijekom koje pojedinci sudjeluju u ilegalnim aktivnostima organizacije, bilo da se radi o financijskoj ili logističkoj podršci ili sudjelovanju u nasilnim aktima. Mnoga istraživanja govore o tzv. „ispiranju mozga“ i radikalizaciji kao ekstremnim oblicima grupnog utjecaja na pojedinca (National Research Council, 2002). Ciljevi takvog

procesa su izolirati pojedinca od drugih sustava uvjerenja, dehumanizirati potencijalne žrtve, ne dvojiti ako treba odbaciti ili čak ubiti neistomišljenike te obožavati vođu. Na taj način stvara se odvojena društvena realnost onih koji su istinski uvjereni u vlastiti sustav te se kandidate priprema za „misiju“. Proces pripreme karakterizira jačanje motivacije, grupni utjecaj i zajednička predanost te stvaranje situacije iz koje nema povratka, kako bi se osiguralo da se misija privede kraju.

3. ŽENE I TERORIZAM

Ženama koje se uključuju u terorističke organizacije i aktivnosti još uvijek nije posvećeno dovoljno pažnje, kako u javnosti, tako i u međunarodnim agencijama i protuterorističkim strategijama. Zbog društveno prihvaćenog mišljenja prema kojem su žene nenasilan, nježniji spol te brižne partnerice i majke, za žene koje čine terorističke akte smatra se da krše konvencionalna pravila o spolu i moći. Njihovo ponašanje predstavlja izazov društvenom poretku i ulogama, a reakcije javnosti najčešće su senzacionalizam ili jednostavno ignoriranje, s obzirom na to da društvo često negira ženski potencijal za nasilno ponašanje (Ness, 2008). Iz tog razloga, teroristkinje se uglavnom karakterizira ili kao zarobljene u kulturološkim okolnostima i izmanipulirane od strane muškog člana obitelji da čine nasilne akte ili kao „oslobođene“ feministkinje koje koriste nasilje kao sredstvo stjecanja poštovanja i spolne jednakosti u društvu koje je naklonjeno muškarcima.

3.1. Uključenost žena u terorizam kroz povijest

Od samih početaka modernog terorizma žene se uključuju u terorističke aktivnosti. U revolucionarnoj Rusiji od kraja 19. do početka 20. stoljeća žene su činile veliki udio u revolucionarnom pokretu, pri čemu se navodi da je 20% tada poznatih sudionika bilo ženskog spola (Hillyar i McDermid, 2000). Osim žena iz radničke klase, koje više nisu htjele biti pasivni promatrači stanja u društvu, političkim aktivnostima pridružile su se visoko obrazovane žene, pripadnice tzv. ruske inteligencije. Visoko obrazovanje za žene tada se smatralo dijelom anarhističke bolesti, a educirane žene revolucionarkama, s obzirom na to da je velik broj budućih terorista usvojio radikalne stavove tijekom obrazovanja ili neposredno nakon, tijekom obavljanja posla (Petrusenko, 2017). Educirane žene u revolucionarnoj Rusiji nisu imale velike mogućnosti za zaposlenje i iskorištavanje svog intelektualnog potencijala i profesionalnih vještina, što je dovelo do frustracija i razočaranja u društvo i nejednakost prilika te, u konačnici, rezultiralo

političkom aktivnošću žena. Već u 19. stoljeću žene su gotovo ravnopravno s muškarcima sudjelovale u političkom terorizmu, premda rijetko direktno u terorističkim napadima. Do početka 20. stoljeća broj terorističkih akata koje su izvršile žene značajno je porastao, a nekoliko žena preuzelo je i ulogu vođe organizacije. Ipak, većina poslova koje su žene obavljale u revolucionarnom angažmanu odnosila se na održavanje sigurnih kuća, krijumčarenje ilegalnih knjiga, časopisa i oružja te na poslove upravljanja organizacijom, poput vođenja evidencije organizacije, održavanja komunikacije s ograncima organizacije u Rusiji i izvan nje, organiziranja grupnih sastanaka i sl. (Hillyar i McDermid, 2000).

Nekoliko desetljeća kasnije, tijekom „vala nove ljevice“ žene su u velikom broju bile uključene u terorističke organizacije, aktivno sudjelujući u nasilnim terorističkim aktima i ostvarujući značajan utjecaj u skupinama u kojima su se nalazile. Organizacije nove ljevice po svojoj prirodi i ideologiji opravdavale su i zagovarale netradicionalne uloge žena, među kojima i uloge borkinja, smatrajući da je za rješavanje temeljnih političkih i društvenih problema nužno odvajanje od prošlosti i tradicionalnih vrijednosti (Ness, 2008). Međutim, čak i politički najaktivnije ljevičarske terorističke organizacije tog doba imale su problema potpuno se osloboditi od vrijednosti i rodni uloga duboko usađenih u društvo, stoga je postojala kontradiktornost između onog što su organizacije propagirale i onog što su muški članovi zaista mislili. Unatoč tome, Crenshaw (2007) navodi kako su čak trećina ljevičarskih terorista sedamdesetih godina prošlog stoljeća bile žene, koje su nerijetko postizale vodeće pozicije u organizacijama i bile ravnopravne s muškarcima. Politički aktivne bile su i žene u konzervativnijim društvima na Istoku. Do ranih 1980-ih žene u Narodnoj fronti za oslobođenje Palestine oformile su vlastite kampove za obuku u Jordanu i Libanonu i odvojene ženske ogranke organizacije, a nekolicina žena sudjelovala je i u otmicama aviona te samoubilačkim napadima (Khaled, 1995; prema Ness, 2008). U kulturi tradicionalnih rodni uloga, žene su se susretale s problemom izvršavanja svojih misija i istovremeno pridržavanja „ženskih uloga“ koje im je društvo dodijelilo. Smatralo se da su žene jednake muškarcima u pitanjima vezanima za borbu te da se u te svrhe neki običaji mogu prekršiti bez da se potpuno izmijene temeljne društvene vrijednosti, naglašavajući važnost nacionalizma nad feminizmom. Organizacije su bile svjesne koristi koje mogu imati od žena, poput činjenice da su manje sumnjive i vlasti ih teže otkriju, posebice u vremenima kad su doživljavali velike gubitke i bilo im je potrebno pojačanje. Važno je napomenuti i da su žene često bile prisiljene uključiti se u organizacije, najčešće od

strane muških članova obitelji, a nerijetko su bile potaknute i siromaštvom te lošim ekonomskim prilikama. Stoga se uključenost velikog broja žena u terorizam na Istoku može tumačiti i kao traženje utočišta u kojem imaju osiguranu egzistenciju, ali i šansu da steknu određene vještine i znanja koja im mogu koristiti u budućnosti, dok su žene na Zapadu bile vođene ideološkim motivima i ciljevima (Ness, 2008).

Od samih početaka religijskog vala modernog terorizma 1980-ih godina pa do danas, teroristički angažman žena najčešće se vezuje uz samoubilačke napade. Prva žena koja je počinila samoubilački napad bila je sedamnaestogodišnja Sana'a Mehadli 1985. godine u Libanonu, čiji je primjer nedugo nakon slijedilo još pet žena, a u narednim desetljećima došlo je do širenja fenomena ženskih bombaša samoubojica po cijelom svijetu (Schweitzer, 2006). Ipak, prema islamskim vjerovanjima žene se dugo smatralo nedovoljno „čistima“ da izvrše takav ili sličan napad, istovremeno vjerujući da se bore protiv svijeta u kojem žene zadiru u muška područja i ovlasti (Ness, 2008). Prve žene u islamu koje su se uključile u borbu i na taj način otvorile put drugim ženama da se uključe u džihad bile su čečenske „Crne udovice“ 2000. godine, nakon čega dolazi do popuštanja zabrana i prepreka za uključivanje žena u džihad te, naposljetku, velikog rasta ženskog angažmana u religijskom terorizmu. Danas se za žene uključene u terorizam, prvenstveno za ženske bombaše samoubojice, često koristi termin tzv. ženskog mučeništva, kojim se racionaliziraju njihovi akti. Takav termin istovremeno objedinjuje društveno i kulturološki prihvaćene rodne uloge prema kojima je žena skromna, čedna i časna članica obitelji, ali i odvažna, hrabra i ravnopravna s muškarcem u borbi za ispravan cilj (Ness, 2008). Prema tome, organizacije navode da su samoubilački napadi nužni potezi, a žene braniteljice islama i mučenice društva koje se žrtvuju za viši cilj te samim time ne krše prihvaćene društvene norme i uloge.

3.2. Obilježja i motivacija žena uključenih u terorističke aktivnosti

Činjenica da su žene sposobne počiniti teroristički akt mnogima je uznemirujuća i izaziva određenu dozu straha. Taj osjećaj dodatno se može pojačati i činjenicom da su teroristkinje opasnije od većine drugih žena uključenih u neki drugi oblik kriminala, ali i od muškaraca uključenih u terorističke aktivnosti. Također, za teroristkinje se smatra da imaju snažnije karaktere, više moći i energije te da su bjesnije i tvrdoglavije od svojih muških kolega (Third, 2014). Pokušavajući razumjeti žene koje se uključuju u terorizam, ista autorica govori kako se

radi o ambivalentnom konstrukt, paradoksu kroz koji je žena istovremeno i „hiperterorist“ i „hiperženstvena“, pri čemu su ti pojmovi međusobno isključivi. Kao što je ranije navedeno, žene teroristi svojim nasilnim ponašanjem predstavljaju izazov društvenom poretku, radikalnije su i nerijetko nasilnije od muških kolega, odlučnije, snažno motivirane i prekomjerno emotivne, spremne za počinjenje najstrašnijih djela bez osjećaja kajanja. Zbog iskazivanja takvih „muških“ osobina ne mogu biti u potpunosti ženstvene na način na koji društvo to očekuje te ih se smatra „hiperteroristima“. S druge strane, upravo zbog prikazivanja teroristkinja kao pretjerano emotivnih, impulzivnih, pokornih i iracionalnih žena smatra se da iskazuju tipične „ženske“ osobine i ponašanja, stoga su „hiperženstvene“, devijantna verzija muškog kolege te kao takve ne mogu biti „pravi“ teroristi.

Prema dosadašnjim podacima i provedenim istraživanjima, u terorističke aktivnosti uglavnom se uključuju žene u dobi od 17 do 24 godine, prosječne dobi između 21.5 i 23 godine, premda se u pojedinim izvorima navodi i okvirna gornja granica od 30 godina (Sixta, 2008). Jedno od mogućih objašnjenja jest da kod žena postoji veća vjerojatnost za nasilno ponašanje nakon navršenih sedamnaest godina, koja raste do 24. godine, nakon čega počinje slabiti. Također, smatra se da je za izvršavanje terorističkih aktivnosti potrebna dobra fizička forma i snažno, mlado tijelo koje može nositi teške predmete poput oružja, bombi i druge opreme. Osim toga, većina starijih žena ima obitelj i djecu te samim time više odgovornosti i poslova koji otežavaju sudjelovanje, premda određen broj teroristkinja jesu supruge i majke te svoju ulogu u terorističkim aktivnostima stavljaju ispred ostalih uloga i privatnih odnosa. U odnosu na obrazovanje i ekonomski status, žene se uklapaju u generalni profil terorista koji su uglavnom prosječnog ekonomskog statusa i obrazovani. Dakle, suprotno uobičajenom mišljenju, ne radi se o „siromašnim, needuciranim religioznim fanaticima“ (Bloom, 2005b; prema Sixta, 2008).

Žene uključene u terorizam uglavnom dolaze iz sredina u kojima su na neki način potlačene i ograničene, bilo da se radi o katoličkim društvima koja od njih očekuju da se brinu o djeci i muževima ili da se radi o muslimanskim patrijarhalnim društvima u kojima su žene drugorazredni članovi (Sixta, 2008). Odgajane u zatvorenoj, kontrolirajućoj okolini koja ih tlači, s pasivnom i zanemarujućom majkom te autoritarnim i često nasilnim ocem, djevojkama je nedostajao snažan ženski uzor i društvo koje bi prepoznalo njihove kvalitete i vrijednosti. Te djevojke odrasle su u socijalno neprilagođene žene lišene empatije i tolerancije za druge te željne

sigurnosti i ljubavi. Stoga ne iznenađuje da ih privlači ideja terorističkih organizacija koje su usmjerene na uništavanje moćnih koji tlače slabije te u kojima su pronašle sigurnost (Crenshaw, 2000). Osim toga, navodi se kako je određeni dio žena tijekom ranijeg života doživio traumatske događaje koji su značajno utjecali na nisko samopoštovanje te izraženu potrebu za pripadanjem i prihvaćanjem, koja se zadovoljava kroz teroristički identitet i pripadanje grupi.

Premda je poznato da je dio žena prisiljen priključiti se terorističkim organizacijama, najčešće preko partnera ili muških članova obitelji, ucjena, otmica, prodaje organizacijama, a ponekad i nakon silovanja i ucjene, čini se da taj broj nije velik. Nasuprot mišljenju da su žene nevine žrtve prisiljene na sudjelovanje u terorističkim aktivnostima, njihov angažman najvećim dijelom je dobrovoljan, odnosno njihov izbor (Sixta, 2008). Zbog čega žene odabiru sudjelovati u terorističkim organizacijama i aktivnostima?

Osim ranije navedenog odrastanja i loše prilagodbe, koje možemo promatrati kao određene predispozicije za teroristički angažman, nekoliko je razloga zbog kojih se žene priključuju terorizmu. Jedan od njih je potreba za pripadanjem grupi koja igra važnu ulogu u formiranju identiteta, a koja je općenito prisutna kao jedan od motiva zbog kojih se osobe uključuju u terorističke organizacije. Jednom kad je žena član organizacije koja je odvojena od ostatka svijeta i u kojoj se gube individualni identiteti, grupni identitet i pritisak ostalih članova glavni su motivacijski faktori za nasilje (Noakes, 2014).

Kao jedan od vodećih motiva zbog kojih se žene odlučuju na terorističku aktivnost je želja za slobodom. Žene terorizam vide kao borbu protiv rodne nejednakosti i diskriminacije, borbu protiv općeprihvaćenih i društveno nametnutih shvaćanja žene kao krhke, mirne, pasivne i nemoćne te borbu protiv dodijeljene uloge majke i supruge, stoga se u tom smislu često govori o tzv. militantnom feminizmu (Sixta, 2008). Uz žene se veže ideja o „predivnoj duši“, prema kojoj su žene miroljubive te čak i kad sudjeluju u borbi okarakterizirane su kao nemoćne i ranjive, a po završetku borbe predviđeno je da se vraćaju svojoj ulozi majke. Pojmovi *žena* i *majčinstvo* gotovo se koriste kao sinonimi, stoga se uz predivnu dušu veže i majčinska etika, koja nalaže da je nezamislivo da su majke nasilne (Yesevi, 2014). Također, Crenshaw (2000) govori o „majčinsko-žrtvenom kodu“ koji je kod žena razvijen kao posljedica odrastanja u patrijarhalnoj okolini te genetskog određenja da brinu, zaštite i žrtvuju se za svoje dijete. Upravo takav „kod“ i majčinske emocije navode se kao čimbenik zbog kojeg su žene spremne žrtvovati vlastiti život

za cilj za koji se bore i za svoju terorističku organizaciju, što ih ujedno čini i potencijalno najopasnijim teroristima. Uključivanjem u terorističke aktivnosti žene nastoje dokazati ne samo da su sposobne boriti se za politička prava jednako kao i muškarci, nego da i zaslužuju pravo da se bore ravnopravno uz njih. Smatraju da na takav način odbacuju društvena očekivanja od žene da bude pasivna te zastupaju prava svih žena i bore se za jednakost i ravnopravnost. O želji za političkom i društvenom slobodom žena možda najbolje svjedoče rečenice Leile Khaled, jedne od najpoznatijih pripadnica Narodne fronte za oslobođenje Palestine (PFLP): „Kako možemo osloboditi Palestinu i arapski svijet ako mi same nismo slobodne? Kako možemo zagovarati jednakost, a istovremeno držati polovicu ljudske rase, žensku polovicu, u ropstvu?“ (Noakes, 2014).

Nadalje, jedan od značajnih motivacijskih čimbenika za žene je proživljena trauma te zbog nje pobuđena želja za osvetom. Velik broj žena doživio je značajne gubitke, svjedočio nasilju, ubojstvima i mučenju njima bliskih osoba i članova obitelji, a mnoge od njih priključile su se terorističkim organizacijama kao odgovor na tu traumu, tražeći osvetu za ubijene i mučene članove obitelji. Međutim, pokazalo se kako proživljena trauma i želja za osvetom same po sebi nisu dovoljna motivacija, već uz njih mora postojati ideološko uvjerenje koje opravdava teroristički čin ili grupa koja ih u tome podupire (Speckhard i Akhmedova, 2007). Gubitak voljenih članova obitelji izaziva veliku bol, depresiju, zbunjenost i bijes, a priključivanje terorističkim organizacijama, u kojima postoje duboke veze i odanost među članovima, pruža ženama smisao, zaštitu i sigurno utočište te priliku da se osvete i nadvladaju krivnju zbog toga što su one preživjele.

Sramota i vraćanje časti također se navode kao razlozi zbog kojih žene sudjeluju u terorističkim aktivnostima. Seksualno zlostavljanje i silovanje te društvena stigma koju posljedično doživljavaju žene u patrijarhalnim društvima čest su razlog za uključivanje u terorizam, najčešće kako bi se na taj način vratila čast obitelji (Bloom, 2005). Noakes (2014) navodi da se i bilo koja nemogućnost da žena ispuni svoju ulogu (npr. neplodnost), razvod ili nevjera smatraju dovoljno sramotnima da zahtijevaju od žene da se priključi terorizmu i vrati obiteljsku čast.

Slabije izražena od navedenih motiva, ali i slabiji motivacijski čimbenik nego kod muškaraca, ženama su važna individualna uvjerenja te posvećenost i borba za cilj, koji dodatno jačaju unutar grupe. Pokazalo se da su žene snažno posvećene cilju i nepokolebljive u odluci da ga ostvare, što

ih ujedno čini i nemilosrdnijima od muškaraca (Hudson, 1999). Ta posvećenost cilju kod žena razlikuje se od one kod muškaraca, s obzirom na to da žene uglavnom navode kako imaju potrebu zaštititi svoj narod, dok im nije toliko značajno voditi borbu oko državnih granica (Noakes, 2014).

Posljednjih godina sve se više govori o „džihadističkim nevjestama“, mladim ženama sa Zapada koje odlaze u Irak i Siriju i pridružuju se Islamskoj državi i kalifatu. Njihova motivacija potaknuta je pogrešnim vjerovanjem da je muslimanska zajednica progonjena diljem svijeta te frustracijom i ljutnjom zbog percipirane međunarodne neaktivnosti da se Muslimani zaštite (Perešin, 2018). Iz tog razloga, žene smatraju da je njihova religijska i ideološka dužnost uključiti se u borbu te osloboditi Sirijce patnje. Također, mnogi potomci muslimanskih migranata u Europi frustrirani su svojim položajem i konfliktom između muslimanskog nasljeđa i zapadnjačke kulture, stoga smisao i osjećaj pripadnosti traže u kalifatu. Od ostalih razloga za priključivanje žena sa Zapada terorizmu navode se: „nezadovoljstvo ili razočaranost različitim aspektima života, dosada, želja za avanturom i alternativama trenutnom životu, adolescentski bunt, problematični obiteljski odnosi, traumatska iskustva, seksualno zlostavljanje ili nasilje povezano sa čašću i sl.“ (Perešin, 2018:35).

3.3. Razlozi i metode vrbovanja žena u terorističke organizacije

Kako bismo razumjeli uključenost žena u terorističke aktivnosti, osim njihove motivacije, potrebno je razmotriti i razloge zbog kojih terorističke organizacije angažiraju žene za različite sfere djelovanja. Donošenje odluke o uključivanju žena u rad organizacije ovisi o percipiranom opsegu u kojem žene mogu doprinijeti i unaprijediti postizanje cilja, odnosno potencijalnim koristima koje organizacije mogu imati od žena za postizanje ciljeva ili bilo kakvom unaprjeđenju u djelovanju organizacije koje žene mogu donijeti (Dalton i Asal, 2011). Isti autori govore o četiri temeljna oblika koristi koje terorističke organizacije mogu imati od ženskog sudjelovanja.

Prvi oblik odnosi se na žensku vještinu pružanja skrbi i podrške koja grupi može biti potrebna, posebice kad dođe do velikih gubitaka članova ili nedostatka ljudi zbog neuspjelog regrutiranja novih članova. Vezano na to, žene u organizaciji pružaju muškarcima fizičku, emocionalnu i psihološku utjehu, a sve češće obavljaju i osnovnu biološku funkciju reprodukcije. Nadalje, jedna od najvećih strateških prednosti žena u terorističkim organizacijama vezana je uz

društvenu predodžbu žena kao nenasilnog i manje opasnog spola. Kao takve, manje su sumnjive nego muškarci i lakše od muškaraca mogu pristupiti nekim područjima te na taj način postići uništenje velikih razmjera. Iz tog razloga, terorističke organizacije često navode kako angažiraju žene kao strateško sredstvo, element iznenađenja, a ne zbog nedostatka muškaraca. Posljednji oblik koristi veže se uz simboliku ranije spomenutog majčinstva i majčinske žrtve kod žena, kojom se često manipulira i koristi kao sastavni dio isticanja nacionalizma i patriotizma. Osim toga, smrti ženskih bombaša samoubojica prikazane kao žrtve za viši cilj privlače više pažnje i izazivaju određene simpatije i suosjećanje kod javnosti te se koriste kao sredstvo regrutiranja novih članova koje se potiče da se priključe u borbu za cilj. Kao dodatna prednost angažiranja žena za samoubilačke napade, osim lakšeg izbjegavanja sigurnosnih provjera i prenošenja skrivenih bombi, ističe se i činjenica da je vrlo mala šansa da se preko njih otkriju ostali članovi organizacije, s obzirom na to da ih vlasti nakon napada ne mogu ispitivati (Dalton i Aasal, 2011).

S druge strane, pokazalo se da većina terorističkih organizacija ipak izbjegava angažiranje žena, budući da se uglavnom radi o društvenim kontekstima u kojima su žene još uvijek drugorazredni članovi te se na njihovo uključivanje u takve aktivnosti ne gleda s odobravanjem. U takvim situacijama organizacije strahuju od društvene osude i mišljenja javnosti, stoga su često u dilemi trebaju li angažirati žene i riskirati društvenu osudu ili, s druge strane, riskirati neuspjeh muškaraca da prođu sigurnosnu provjeru dok nose oružje (Speckhard, 2015). Primjerice, kad je Wafa Idris, prva palestinska bombašica samoubojica, počinila samoubilački napad 2002. godine, organizacija koja ju je poslala na misiju nije preuzimala odgovornost za to djelo nekoliko dana nakon napada strahujući od mišljenja javnosti. Međutim, nakon što je arapska javnost njezin akt s oduševljenjem prihvatila i pohvalila, organizacija ju je s ponosnom priznala. To je ujedno otvorilo vrata mnogim palestinskim ženama za sudjelovanje u terorističkim aktivnostima, no još uvijek nije suzbilo suzdržanost nekih organizacija da koriste žene u te svrhe. Također, mnoge organizacije izražavaju žaljenje zbog slanja žena u samoubilačke pohode te navode kako su to radili isključivo kad su žene očajnički željele počiniti takav napad ili kad su prednosti od slanja žena u pohod nadjačale moralnu suzdržanost osobe koja je donosila takvu odluku (Schweitzer, 2006).

Što se tiče načina na koji žene postaju dijelom terorističkih organizacija, osim dobrovoljnog uključivanja radi već navedenih osobnih motiva, kao što su želja za slobodom ili za osvetom,

nekoliko je načina na koje organizacije pronalaze, vrbuju i regrutiraju žene. Prvenstveno, velik broj žena angažiran je preko odnosa s očevima, braćom, prijateljima ili partnerima koji imaju veze sa sudjelovanjem u terorističkim organizacijama (Cragin i Daly, 2009). Nerijetko se žene toliko dive svojim očevima i njihovom otporu vlasti sudjelovanjem u terorističkim aktivnostima da se i same odluče na takav korak. Osim toga, budući da se uglavnom radi o konzervativnim i patrijarhalnim društvima u kojima je ženama ograničeno kretanje van kuće samo u društvu članova obitelji te im je određeno s kim smiju pričati i viđati se, gotovo je nemoguće da ih u terorističke organizacije uključi bilo tko osim članova obitelji i partnera. Stoga je za terorističke organizacije velik značaj imao razvoj Interneta i društvenih mreža, preko kojih dolaze do velikog broja žena koje mogu regrutirati (Speckhard, 2015). Najčešće se radi o virtualnim „sobama za razgovor“ u kojima se žene kroz razgovor osjećaju ravnopravne s muškarcima, koji prihvaćaju i poštuju njihova mišljenja te može doći do produblivanja odnosa kakvog žene uglavnom nemaju priliku razviti uživo. Kroz razvijanje takvog odnosa, muškarci uspijevaju namamiti žene u svoje grupe, uvjeravajući ih da svojim sudjelovanjem mogu pomoći izgraditi utopijsku državu kojom upravljaju islamski ideali. Osim toga, organizacije koriste Internet i za kreiranje on-line magazina u kojima se veliča uloga žena u džihadu, naglašavajući kolika su podrška muškarcima za koje se udaju i s kojima stvaraju obitelj. Mlade žene olako nasjednu na utopijske snove koje im organizacije poput ISIS-a nude preko društvenih mreža, a u posljednje vrijeme sve češće se angažiraju i žene za vrbovanje drugih žena putem društvenih mreža.

U tom procesu vrbovanja i regrutiranja žena važno je i koliko je određena žena ranjiva, odnosno podložna takvim utjecajima (Speckhard, 2015). Mlade žene koje su u potrazi za vlastitim identitetom i nečim što ih ispunjava, avanturom, smislom života ili su uznemirene ili ljute zbog bitki koje njihov narod vodi, vjerojatnije će pasti pod utjecaj priča i obećanja koje im organizacije nude. Windsor (2018) navodi nekoliko razina čimbenika koji utječu na put prema radikalizaciji kod žena. Prva je individualna razina, koja uključuje stupanj razvoja u skladu s određenom dobi, političke stavove njene obitelji i zajednice te njezine osobne karakteristike. Iduća razina je društvena te podrazumijeva karakteristike utemeljene u društvu i religiji koje utječu na njezin identitet, a posljednja razina odnosi se na šire geopolitičko okruženje koje može djelovati poticajno na uključivanje u aktivnosti visokog rizika. Što se tiče individualne razine, velik utjecaj na podložnost žene radikalizaciji i regrutiranju u visokorizične aktivnosti ima njezina dob. Adolescentice i mlade žene obično imaju idealističke ideje i romantičarski pogled

na svijet te, u skladu s tim, informacije i obećanja koja primaju od članova terorističkih organizacija preko Interneta i društvenih mreža ne sagledavaju s kritičkog aspekta, već olako povjeruju u budućnost koja im se nudi. Osim toga, vrijeme adolescencije je buntovno razdoblje u kojem mladi žele biti samostalni i donositi vlastite odluke koje se vrlo često protive stavovima i vjerovanjima njihovih roditelja, pa je i uključivanje u terorističke organizacije nerijetko pokazatelj pobune.

U kontekstu političkih stavova obitelji, pokazalo se da su mlade žene koje potječu iz apolitičkih obitelji ili obitelji koje nemaju čvrste političke stavove podložnije radikalizaciji zbog toga što se u nedostatku jasnih i čvrstih političkih stavova lakše mogu povezati s tuđim uvjerenjima, posebice ukoliko im se unutar organizacije nude pozicije moći. Od ostalih individualnih čimbenika navode se nezadovoljstvo životom, divljenje onima koji sudjeluju u otporu i borbi te želja za moći, prepoznavanjem, validacijom i svrhom, što ih čini ranjivima za manipulativne tehnike vrbovanja koje koriste organizacije. Na društvenoj razini čimbenika izdvaja se nedostatak mogućnosti za obrazovanje i zaposlenje mladih žena, što dovodi do socijalne, ekonomske i obrazovne isključenosti i odvojenosti od društva te podložnosti vjerovanju u obećanja o boljim životnim prilikama i uključivanju u nedozvoljene aktivnosti. Također, religijska indoktrinacija mladim ženama pruža priliku da se povežu s drugim ljudima, osjećaj pripadanja te mogućnost za osobnim napretkom unutar grupe. Širi geopolitički kontekst odnosi se na područja konflikata u kojima se većina mladih žena koje se uključuju u terorističke aktivnosti nalaze, a koji na različite načine utječe na njih i njihovo donošenje odluka o terorističkom angažmanu. Osim toga, Internet im je nerijetko jedina veza s vanjskim svijetom, a organizacije to znaju dobro iskoristiti i namamiti ih obećavajući im brak.

3.4. Uloga žena u terorističkim organizacijama

Uloga žena u terorističkim organizacijama, kako je ranije opisano, mijenjala se tijekom povijesti te i danas varira od aktivnog angažmana do manje aktivne uključenosti kroz pružanje podrške, ovisno o različitim kulturama i potrebama organizacija. Opća pretpostavka javnosti jest da žene u terorističkim organizacijama zauzimaju uloge žrtava, a ne zlostavljača te čak i kad jesu zlostavljači, smatra se da su prvenstveno bile žrtve koje su prisiljene sudjelovati u terorističkim aktivnostima. Premda je za određen dio žena koje su nakon seksualnog zlostavljanja bile prisiljene pomagati organizacijama takva pretpostavka točna, ne smije se zanemariti i velik dio

žena koje dobrovoljno i aktivno sudjeluju u terorizmu. Što se tiče uloge žrtve, određene organizacije koriste seksualno zlostavljanje kako bi sebe prikazali jako muževnima te ponizili i podredili sebi manjine i žene, a nerijetko se na ženu gleda kao na predmet koji se koristi za seksualno zadovoljstvo muškaraca u organizaciji (Khelghat-Doost, 2017). Iz tog razloga, pozicija žena unutar organizacija često je ograničena na seksualno udovoljavanje muškarcima i rađanje djece koja će se jednog dana moći boriti, a bilo kakva aktivnija uloga, posebice direktno u borbi, ženama je u takvim organizacijama zabranjena.

S obzirom na to da su članovi terorističkih organizacija dominantno muškarci, a i uzevši u obzir tradicionalan, patrijarhalan kontekst, o tome koje uloge mogu obavljati žene odlučuju muškarci. Od aktivne uloge u borbi do pasivne uloge domaćice i njegovateljice, čitav je niz zadataka koje žene obavljaju unutar terorističkih organizacija: zadaci supruga i majke, prenošenje poruka ili novčanih sredstava, prikupljanje sredstava, špijuniranje, zavodjenje i sabotiranje, prevođenje, širenje propagande, regrutiranje novih članova, obučavanje novih članova, provođenje šerijata¹, izrada bombi, otmice, atentati, samoubilački napadi, itd. (Speckhard, 2015).

Cragin i Daly (2009) u svojoj knjizi „Women as Terrorists: Mothers, Recruiters, and Martyrs” iznose zaključke temeljene na analizi preko dvadeset terorističkih i pobunjeničkih organizacija diljem svijeta u posljednjih nekoliko desetljeća te govore o pet ključnih uloga koje žene obavljaju u njima: uloge logističara, regrutera, bombaša samoubojica, operativnog vodstva i boraca te političkih „predvodnika“.

Žene u terorističkim organizacijama najčešće obavljaju *ulogu logističara*, koja uglavnom podrazumijeva ulogu kurira, odnosno prenositelja poruka i sredstava između vođa u različitim ograncima organizacije te krijumčarenje oružja i sredstava borcima, ali i osiguravanje i održavanje sigurnog utočišta za grupu. Najznačajniji razlog zbog kojeg žene uglavnom obavljaju takve poslove leži u pretpostavci da privlače manje pažnje, manje su sumnjive od muškaraca te postoji manja šansa da će ih osiguranje pretraživati, čime se povećava šansa da će krijumčareno oružje biti uspješno dostavljeno borcima. Također, pretpostavlja se da su takve pozicije manje opasne te kao takve primjerenije ženama, međutim pri razotkrivanju terorističkih organizacija vlasti prvenstveno ciljaju na logističku podršku organizacije koja je ključna za održavanje, stoga

---

¹ Šerijat je temeljni vjerski zakon koji muslimani moraju poštivati u društvenom, obiteljskom i vjerskom životu, usustavljen u 8—9. st. i zasnovan na četiri načela: Kur'an, suna, idžma i kijas (Hrvatski jezični portal).

su žene u ulozi logističara izložene riziku otkrivanja i kažnjavanja jednako kao i borci i operativci. Osim navedenog, operativci terorističkih organizacija često su vrlo posvećeni svojim zadacima i obavljaju ih u tajnosti, bez interakcije s obitelji i prijateljima, stoga članovi grupe koji žele zadržati obiteljske dužnosti i odnose s obitelji, a istovremeno biti dio organizacije, preuzimaju na sebe poslove logističke podrške koje ne zahtijevaju cjelodnevnu posvećenost. Budući da velik dio žena obavlja obiteljske dužnosti, često i vodi brigu o djeci, češće su im i dodijeljene uloge logističara.

S druge strane, pokazalo se da su žene koje su obavljale logističke poslove jednako posvećene svojim dužnostima u organizaciji kao i ostali članovi i da marljivo rade kako bi osigurale da sve unutar organizacije funkcionira te da je njihov doprinos uspješnosti terorističkih aktivnosti iznimno značajan, no za njega ne dobivaju dovoljno priznanje. Uloga logističara podrazumijeva tri osnovna zadatka važna za postizanje terorističkih ciljeva: zadatke kurira, zaštitnika i mamca. Najznačajniji poslovi kurira su transport novca i oružja među članovima organizacije, prenošenje poruka između vođa organizacije u različitim ograncima te između vođa i pristaša organizacije te prikupljanje novčanih sredstava za organizaciju. Rjeđe, ali jednako značajno, kuriri su zaduženi i za izradu bombi te pomaganje operativcima u skrivanju oružja nakon napada, čime im pomažu da izbjegnu otkrivanje i uhićenje. Pojedine žene koje su svoj teroristički angažman započele kroz volontiranje i kurirske poslove, vremenom su dokazale svoje sposobnosti i mogućnost da i same izvrše teroristički napad te su „promaknute“ unutar organizacijske strukture u operativce i borce, no određene organizacije regrutiraju žene isključivo za kurirske poslove i ne pružaju mogućnost napretka unutar organizacije.

Žene u ulozi zaštitnika prvenstveno imaju zadatak održavati sigurne kuće za operativce koji se skrivaju od vlasti te posjećivati teroriste u zatvoru i prenositi im poruke ili ih ohrabrivati, što je iznimno rizičan zadatak. Kako i sam naziv nalaže, zaštitnice na različite načine nastoje zaštititi teroriste od sigurnosnih tijela, koristeći svoju poziciju žene kako bi zbunile policajce ili ih dovele u neugodnu situaciju, nakon čega oni popuštaju i odustaju, a žene uspijevaju u svom naumu. Na tragu toga su i žene u ulozi mamca, čiji je zadatak najčešće omesti i zbuniti sigurnosna tijela, ali u svrhu omogućavanja izvršenja napada. Dakle, žene koriste svoj naizgled nevin izgled kako bi omele službenike sigurnosti ili ih doslovno namamile u ruke atentatora, svojih muških kolega

koji su isplanirali napad. U navedenim situacijama uloga žena je iznimno bitna kako bi se teroristički napadi izvršili, a zadatak koji žene obave teško je izvediv od strane muškaraca.

U puno manjem broju žene djeluju kao *regruteri* jer je još uvijek dominantno muški zadatak tražiti i novačiti nove članove organizacije. Ženama se dodjeljuje ova uloga iz razloga što regruteri ne sudjeluju direktno u napadima te je manja izloženost opasnosti i vjerojatnosti da budu uhvaćeni, stoga se smatra primjerena ženama. Osim što je sigurniji zadatak, žene tu poziciju mogu iskoristiti na način da muškarcima stvore osjećaj krivnje zbog toga što ne sudjeluju u borbi za svoj narod, dok istovremeno više od njih riskiraju žene, što je za muškarce kulturološki neprihvatljivo te ih se na taj način potiče na uključivanje u organizaciju. Žene regrutiraju nove članove na tri osnovna načina: kroz posredništvo, propagandu i povijesnu savjest. Kao posrednici, žene regrutiraju nove članove kroz odnose s braćom, sestrama, muževima i prijateljima, ali i kroz odnos izgrađen direktno s potencijalnim novim članom organizacije, odnosno žene stupaju u odnose s osobama koje su potencijalno voljne i sposobne sudjelovati u njihovoj organizaciji. Od iznimnog značaja su rodbinske veze, koje žene koriste kako bi uvjerile osobe da se uključe u terorizam. Također, postoje slučajevi u kojima su žene pokazale spremnost za korištenje prisile pri regrutiranju novih članova, pri čemu se nerijetko radi i o djeci, što se suprotstavlja društvenom poimanju žene kao majke i njegovateljice.

Indirektniji način regrutiranja koji žene koriste jest kroz propagandu, najčešće putem Interneta, društvenih mreža, propagandnih materijala ili javnih događaja kojima se nastoji potaknuti muškarce na uključivanje u terorističke organizacije. Kroz propagandu se privlače novi članovi, potencijalni novaci zainteresiraju se za određenu organizaciju, a osobe koje su već promišljale o tome potakne se da progovore o svom interesu i stupe u kontakt s nekim tko je povezan s organizacijom. Najmanje izravan način kojim se žene koriste za regrutiranje novih članova u terorističke organizacije jest putem tzv. povijesne savjesti, odnosno pričajući svojoj djeci i budućim generacijama o nepravdama i bolu koje su njihove obitelji i narod doživjeli u prošlosti. Na taj način prenose na svoju djecu vlastite osjećaje ljutnje, želje za osvetom i neprijateljstvo, koji se jednog dana mogu pretvoriti u terorizam. Svjesno ili ne, te žene pripremaju buduće generacije na nastavak njihove borbe, prenoseći im, između ostalog, i pogled na svijet kroz ideju „mi i oni“, istovremeno vjerujući da na taj način štite svoju obitelj, domove i način života.

Bombašice samoubojice posebna su kategorija oko koje se vode polemike jer se smatraju opasnijima i odlučnijima od muških kolega, ali istovremeno i tragičnim, romantičnim karakterima i mučenicama. Javnost još uvijek ima problem sa shvaćanjem motiva zbog kojih su pojedinci voljni žrtvovati vlastiti život u ime nekog višeg cilja. Premda je česta pretpostavka da religijski ekstremizam motivira osobu za samoubilačke napade, pokazalo se da sekularne terorističke organizacije imaju dužu tradiciju upošljavanja žena u te svrhe te da je veći broj bombašica samoubojica u sekularnim, nego u religijskim terorističkim organizacijama (O'Rourke, 2009). U odnosu na muškarce, čini se da su žene više motivirane osobnim, nego političkim razlozima, među kojima se ističu percipirana nepravda koju njihov narod doživljava, ali i nepravda koju žene osjećaju zbog svog neravnopravnog položaja u društvu te osobni razlozi poput gubitka voljene osobe i želje za osvetom. Terorističke organizacije koriste žene za samoubilačke napade zbog toga što se takva taktika pokazala iznimno uspješnom i djelotvornom. Kao što je ranije navedeno, žene privlače manje sumnje, lakše mogu prenositi eksplozive i proći sigurnosne provjere te se pokazalo da su njihovi napadi smrtonosniji, izazivaju snažnije reakcije javnosti i privlače više pažnje u medijima. Osim toga, čini se da se mjere protuterorizma usmjerene specifično na žene razvijaju sporo i vrlo rijetko. Zbog svega navedenog, može se zaključiti da koristi koje organizacije imaju od žena u ovoj ulozi nadjačavaju neslaganja oko toga trebaju li žene biti uključene u terorizam s obzirom na društveno shvaćanje ženske uloge.

Premda rjeđe od ranije navedenih uloga, žene preuzimaju i aktivnu ulogu u direktnoj borbi, ali dolaze i do vodećih pozicija u terorističkim organizacijama. Takav trend češće je prisutan kod organizacija ljevičarske ideologije koje djeluju u naprednijim i liberalnijim društvima, no nije ograničen isključivo na njih. *Gerilske borkinje* često se uspoređuje s bombašicama samoubojicama, prvenstveno u njihovim motivima i ciljevima, pri čemu se navodi kako su jednako motivirane osobnom žalošću i percipiranom nepravdom koju doživljavaju. Međutim, čini se da su borkinje više usmjerene na borbu za oslobođenje žena, koja je često dio širih ciljeva terorističke organizacije kojoj pripadaju. U sklopu svoje uloge, borkinje ravnopravno sudjeluju u oružanim borbama s muškarcima i čuvaju obrambene bunkere, a nerijetko istovremeno obavljaju i logističke poslove nabave i transporta oružja te su izložene riziku i opasnosti jednako kao muškarci. Žene u ovoj ulozi više nisu samo instrument izazivanja terora, već pokretači i vođe svojih grupa koje se bore za svoju slobodu. Premda dominantno muško područje, *operativno vodstvo* organizacije ponekad preuzimaju i žene, ne samo donoseći ključne odluke o napadima,

već i izvršavajući ih. Osim što svoje sudjelovanje u terorističkoj organizaciji koriste za postizanje političkih ciljeva koje dijele s organizacijom, žene prvenstveno nastoje promovirati prava žena u društvu. Premda se često smatralo kako žene na poziciji vođa organizacija trebaju biti čvrste i grube poput muškaraca, one se bore da dokažu kako žena može zadržati svoju ženstvenost i važne aspekte života te istovremeno obavljati tako važnu funkciju i zagovarati ženska prava i slobode. Riječima Leile Khaled: „Naučila sam da žena može biti borac, borac za slobodu, politički aktivist, ali može se i zaljubiti, biti voljena, udana, imati djecu i biti majka.“ (Cragin i Daly, 2009:83).

Većina najpoznatijih političkih aktivista kroz povijest bili su muškarci, dok se ženama koje su snažno utjecale na političke, društvene i ekonomske pokrete kroz teroristički angažman pridaje nedovoljno pozornosti. *Političke „predvodnice“* osiguravaju svojoj organizaciji strateško vodstvo i odgovorne su za njezine uspjehe i neuspjehe. Unutar ove uloge razlikujemo tri kategorije žena: strateške vizionarke, članice središnjeg odbora i političke službenice. Strateške vizionarke zaslužne su za revolucionarnost strategija ili ideologija svoje terorističke organizacije, koju postižu ili kroz direktno vodstvo u organizaciji ili kroz pisanje manifesta, pamfleta i sličnih dokumenata. Žene u ovim ulogama uglavnom susrećemo u sekularnim ljevičarskim organizacijama, a njihovi motivi i ciljevi također su vezani uz feminističke pokrete i želju za ravnopravnošću i boljim položajem žena, ali i radničke klase, stoga sebe uglavnom vide kao zaštitnice žena i radničke klase u borbi protiv onih koji iskorištavaju te dvije skupine. Kao članice središnjeg odbora, žene čine dio tijela zaduženog za donošenje odluka vezanih uz različite aspekte terorističke organizacije. Bilo da se radi o odlukama vezanima uz terorističke operacije ili odlukama o društvenim i dobrotvornim događanjima, pa čak i ženskim pitanjima, kao članice središnjeg odbora žene imaju značajan utjecaj na djelovanje i smjer u kojem organizacija ide. I ovu poziciju žene uvelike koriste za unaprjeđivanje ženskih prava i jednakosti, ne samo unutar organizacije, već i u široj populaciji pristaša grupe. Terorističke organizacije ponekad osnivaju političke stranke ili paravanske organizacije koje svijetu predstavljaju njihovo nenasilno lice, što je istovremeno prilika ženama da se uključe u terorističku organizaciju bez direktnog sudjelovanja u terorističkim aktivnostima. Na taj način žene postaju politički službenici koji mogu biti kandidirani ili izabrani za predstavljanje svoje organizacije i zagovaranje njihovih ciljeva u zajednici.

Bizovi (2014) je u svom istraživanju analizirala uključenost žena u četiri velike terorističke organizacije: Al-Qaida, Crne udovice, Hamas i Oslobodilački tigrovi Tamijskog Elama (Tamijski tigrovi). Istraživanje je bilo usmjereno na glavna obilježja žena, motivaciju za sudjelovanje te uloge koje žene obavljaju u tim terorističkim organizacijama. U tablici 1. ukratko su prikazani rezultati istraživanja prema glavnim varijablama.

Tablica 1. Obilježja, motivacija i uloge žena u terorističkim organizacijama

Varijabla	Al-Qaida	Crne udovice	Hamas	Tamijski tigrovi
Prosječna dob	27	25	38.5	15
Bračni status	Udana Ponovno udana	Većina neudana Udana Razvedena Udovica	Udana Neudana	Neudana
Vjerska pripadnost	Islam	Islam	Islam	/
Obiteljska veza s organizacijom	Da	Da	Da	Ne
Motivacija	Politički razlozi Osobni razlozi Osveta Seksualno zlostavljanje	Politički razlozi Trauma Osveta Seksualno zlostavljanje	Politički razlozi Osveta	Politički razlozi Seksualno zlostavljanje
Uloga u organizaciji	Prikupljanje podataka (špijuniranje) Operativno vodstvo Regrutiranje	Samoubilački napadi Regrutiranje	Samoubilački napadi Logistika	Samoubilački napadi Propaganda Taktički borci

Izvor: Bizovi, 2014

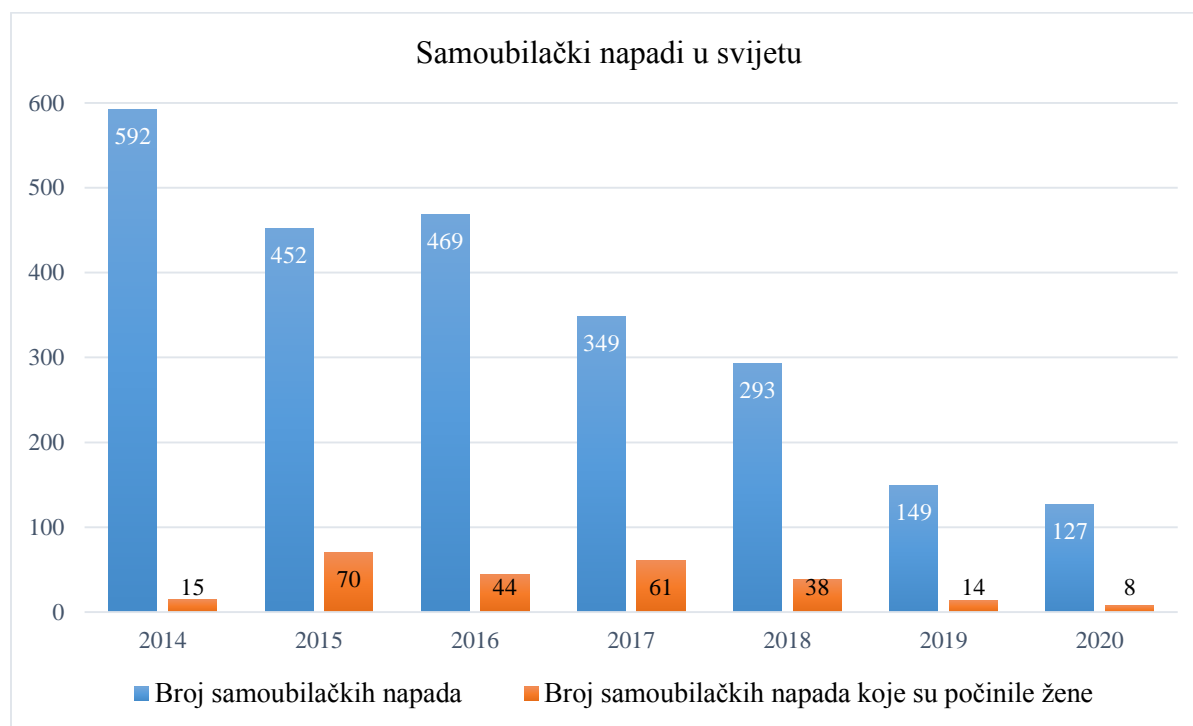
Iz priloženih rezultata istraživanja može se zaključiti da žene u terorističkim organizacijama obavljaju čitav niz ranije opisanih uloga, među kojima su najzastupljenije uloge logističara, regrutera i bombašice samoubojice. Međutim, to ne znači da navedene organizacije ne upošljavaju žene i na drugim pozicijama, stoga i u Al-Qaidi i Hamasu postoji nekoliko žena u ulozi operativaca, premda većina ipak obavlja logističke poslove organizacije.

4. STATISTIČKI PODACI ZA ŽENE UKLJUČENE U TERORIZAM

Za žene koje sudjeluju u terorističkim organizacijama i aktivnostima ne postoji puno dostupnih podataka koji bi pružili sliku o njihovom udjelu u terorističkim organizacijama ili broju terorističkih napada koje su počinile. Premda na globalnoj razini postoje podaci o broju

terorističkih napada koji se svake godine dogode, kao i o mnogim terorističkim organizacijama koje djeluju, teško je ući u trag o počiniteljima svakog napada te na taj način voditi evidenciju. Osim toga, žene uključene u terorizam još uvijek su nedovoljno istražen fenomen kojem se ne pridaje dovoljan značaj ni na razini kreiranja protuterorističkih strategija, stoga i ne postoji detaljna evidencija. Unatoč tome, postoji detaljan zapis o samoubilačkim napadima diljem svijeta tijekom posljednjih godina, a poznato je i koliko žena je u njima sudjelovalo. Od 2014. godine, kada su počinjena 592 samoubilačka napada (94% više u odnosu na godinu prije), do posljednjih podataka o 2020. godini, bilježi se značajan pad u broju počinjenih samoubilačkih napada godišnje (The Institute for National Security Studies). Graf 1. prikazuje broj samoubilačkih napada koji su se dogodili u svijetu od 2014. do 2020. godine, u kojem je vidljivo koliki udio tih napada su počinile žene. Premda se čini kako se radi o malim brojkama, broj žena koji je bio uključen u te napade, kao i broj njihovih žrtava, znatno je veći i zabrinjavajuć. Tijekom tih 7 godina, gotovo 500 žena sudjelovalo je u samoubilačkim napadima diljem svijeta, ubivši preko 1000 ljudi.

Graf 1. Broj samoubilačkih napada u svijetu

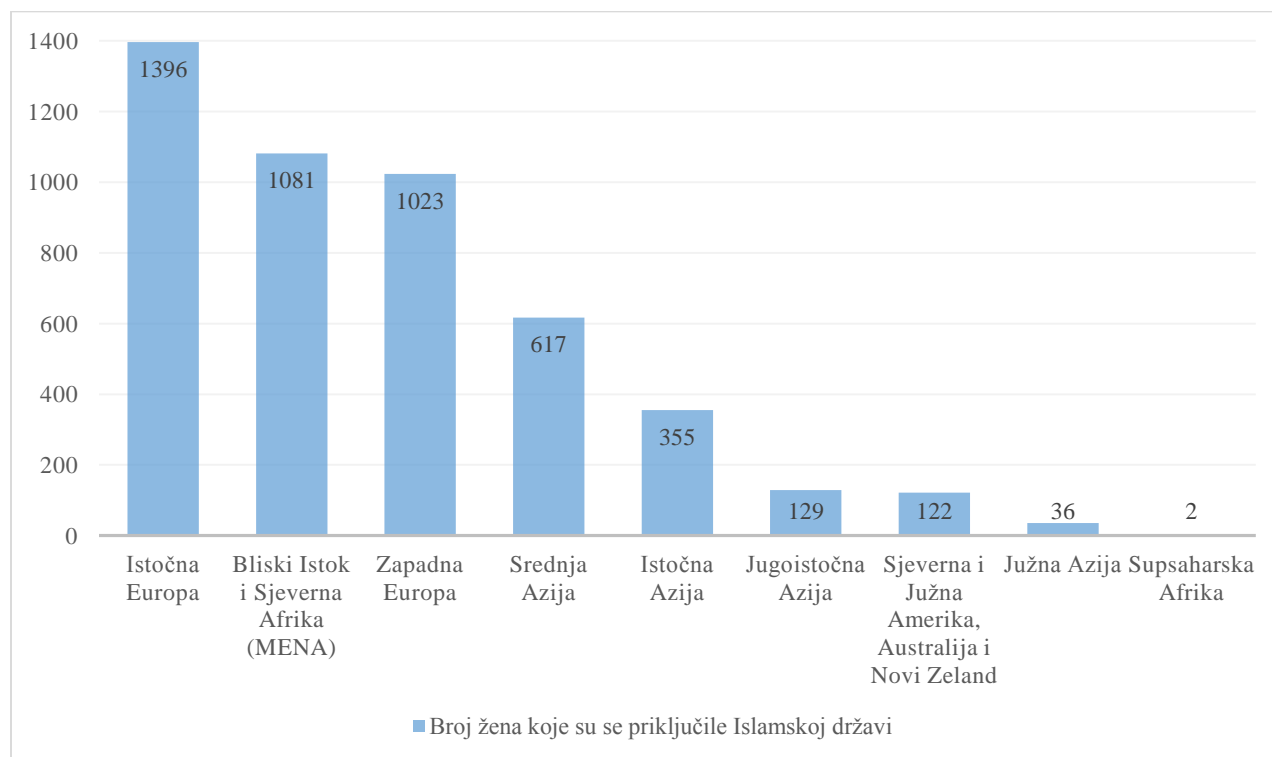

Izvor: The Institute for National Security Studies

Od ukupno 592 samoubilačka napada počinjena u 2014. godini, tek 15 ih je počinjeno od strane žena, dok su 2015. godine u 70, od ukupno 452 samoubilačka napada, sudjelovale 124 žene. U 2016. godini 77 žena počinilo je 44 samoubilačka napada, ubivši pritom 400 ljudi, a ponovni porast broja žena uključenih u napade bilježi se 2017. godine – 137 počiniteljica i 333 žrtve u 61 samoubilačkom napadu. Nakon toga slijedi pad broja samoubilačkih napada, ali i pad broja žena uključenih u iste. Tijekom 2018. godine 84 žene sudjelovale su u 38 samoubilačkih napada u kojima je ubijeno 158, a ranjeno 514 osoba. Godinu poslije, 14 napada počinile su 22 žene, ubivši 98 i ranivši 230 osoba, a 40% manje žena, njih 13, sudjelovalo je u napadima 2020. godine, u kojima je ubijeno 57 i ranjeno 134 ljudi.

Trend odlaska muškaraca, žena i djece iz različitih krajeva svijeta u Siriju i Irak te njihovog priključivanja Islamskoj državi i kalifatu privukao je pažnju javnosti posljednjih godina. Radi se o 41 490 osoba iz 80 država diljem svijeta, od kojih 13% žena (4761) te 12% djece (4640) (Cook i Vale, 2018). Kada govorimo o ženama, najveći broj „pridruženih članica“ zabilježen je iz Istočne Europe, s Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike (tzv. MENA regija iz koje je pridružen najveći broj svih članova, a za koju postoje određene „rube“ u podacima, stoga se može raditi i o većem broju žena) te iz Zapadne Europe. Graf 2. prikazuje podatke o broju žena iz devet svjetskih regija koje su se priključile Islamskoj državi. Države iz kojih se najveći broj žena priključio Islamskoj Državi su Rusija (1000), Tunis (700), Francuska (382), Kina (350) i Maroko (293), što pokazuje geografsku i etničku raznolikost žena koje odlaze u Siriju i Irak radi priključivanja Islamskoj državi. Osim Rusije i Francuske, europske države u kojima se bilježi značajan broj žena koje su se priključile Islamskoj državi su Azerbajdžan (200), Njemačka (165), Ujedinjeno Kraljevstvo (145), Nizozemska (80), BiH (61) i Kosovo (55). Spomenimo i da se u Hrvatskoj bilježi podatak o 5 žena, a ukupno 7 osoba koje su se pridružile Islamskoj državi, čime se Hrvatska smjestila među pet država s najvećim udjelom žena među pridruženim članovima (71%; Iran 76%, Kina 35%, Kazahstan 30% i Nizozemska 27%). Potrebno je naglasiti da su navedeni podaci prikupljeni iz dostupnih baza, odnose se na razdoblje od travnja 2013. do lipnja 2018. i uključuju 80 država, stoga je pri njihovoj interpretaciji potrebno voditi računa o tome da postoje i dodatni nedostupni podaci, kao i države koje bi mogle biti statistički značajne, ali za njih ne postoje dostupni podaci. U konačnici, to znači da je broj žena koji se priključio Islamskoj državi možda bitno veći od navedenog.

Graf 2. Broj žena koje su se priključile Islamskoj državi (po regijama)

Izvor: Cook i Vale, 2018

5. PROTUTERORISTIČKE MJERE I MOGUĆNOST PREVENCIJE I TRETMANA ŽENA UKLJUČENIH U TERORIZAM

Bez obzira na ranije navedene podatke o značajnoj uključenosti u terorističke aktivnosti te ulogama koje obavljaju u terorističkim organizacijama, žene još uvijek nisu privukle dovoljno pažnje međunarodnih mjera i strategija protuterorizma. Između ostalog, to je i jedan od razloga zbog kojih ih terorističke organizacije upošljavaju, s obzirom na to da se žene još uvijek rijetko percipira kao potencijalne teroristkinje, čime im se omogućava neometano izvršavanje terorističkih napada, ali i ostalih poslova koji su ključni za održavanje organizacije, poput logističkih, regruterskih ili propagandnih poslova.

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda, Odbor za protuterorizam Vijeća sigurnosti i Izvršna uprava odbora posljednjih godina ulažu napore u integraciju spolne perspektive u borbi protiv terorizma i nasilnog ekstremizma. Takva integracija podrazumijeva usmjeravanje na 1) žene i djevojke kao žrtve terorizma, 2) žene kao počiniteljice, predvodnice i podržavateljice terorizma, 3) žene kao agentice u prevenciji i borbi protiv terorizma i nasilnog ekstremizma te 4) utjecaj koji

protuterorističke strategije imaju na žene i ženska prava (United Nations Security Council - Counter-Terrorism Committee Executive Directorate, 2021).

U kontekstu žena koje djeluju kao počiniteljice, predvodnice i podržavateljice terorizma, sve veća pažnja usmjerava se na žene koje putuju iz različitih dijelova svijeta kako bi se pridružile borbama na zaraćenim područjima, pri čemu su čimbenici koji dovode do radikalizacije još uvijek nejasni i nedovoljno istraženi, stoga i učinkovite mjere prevencije izostaju. Također, u smislu rehabilitacije i reintegracije u društvo, pažnja se usmjerava na žene koje se vraćaju u svoje domovine.

Prema Cook i Vale (2018), nakon raspada kalifata 2017. godine, 256 žena vratilo se svojim domovinama, što je tek 5% od ukupno 4761 žene koja se pridružila Islamskoj državi u Iraku i Siriji. Određeni broj žena nalazi se u kampovima i njihovo puštanje uvjetovano je političkim odlukama njihovih matičnih zemalja o repatrijaciji, dio žena teško može pobjeći i vratiti se ukoliko to pozele jer ne smiju putovati bez muške pratnje, dok se pojedine žene jednostavno ne žele vratiti u svoju domovinu. Među povratnicama razlikujemo žene koje napuštaju svoju ideologiju zbog razočaranja u neostvarena obećanja koja su ih dovela do toga da se pridruže Islamskoj državi ili zbog zabrinutosti za svoju djecu i brutalnosti kojoj su svjedočile te žene kojima povratak u zemlju ne podrazumijeva odustajanje od motiva zbog kojih su otišle i rehabilitaciju, stoga predstavljaju sigurnosnu prijetnju državi pa mnoge države nisu ni „zatražile“ svoje državljane, strahujući od toga da će širiti nasilnu ideologiju (Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, 2020).

Kada govorimo o mogućoj prevenciji uključivanja žena u terorizam, mjere koje se poduzimaju usmjerene su na nasilni ekstremizam i radikalizaciju koja vodi ka terorizmu. Radikalizacija se definira kao proces karakteriziran povećanom predanošću nasilju i upotrebi nasilnih sredstava i strategija u političkim konfliktima, a podrazumijeva promjenu u percepciji prema polarizirajućim i apsolutnim shvaćanjima trenutne situacije te oblikovanje sve više radikalnih stavova i ciljeva te se može razviti iz neprijateljstva prema određenim društvenim skupinama ili institucijama (Della Porta i LaFree, 2012). U tom smislu, radikalizacija se odnosi i na stavove i na obrasce ponašanja, koji su međusobno povezani, ali ne nužno i ovisni jedni o drugima, s obzirom na to da radikalni stavovi neće uvijek dovesti do nasilnog ponašanja.

U kontekstu prevencije i rehabilitacije radikaliziranih stavova i ponašanja, govorimo o tzv. deradikalizaciji, koja se shvaća kao proces obrnut od radikalizacije. Međutim, deradikalizacija češće podrazumijeva prevenciju i svojevrsni prekid procesa radikalizacije, a ne njezin obrat, stoga se i promatra kao oblik prevencije. Pri kreiranju učinkovitih mjera prevencije potrebno je uzeti u obzir čitav niz čimbenika koji utječu na pojedinčev put prema radikalizaciji i terorizmu, a rezultat su međusobnog djelovanja individualnih karakteristika i (potencijalno omogućavajućeg) okruženja u kojem se pojedinac nalazi. Mreža za osvješćivanje o radikalizaciji Europske komisije (RAN) (2016; prema Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, 2020) navodi skupine čimbenika koji djeluju poticajno na nasilni ekstremizam i radikalizaciju koja vodi ka terorizmu:

- **individualni psihosocijalni čimbenici:** nezadovoljstvo životom, osjećaj otuđenosti i isključenosti, ljutnja i frustracija, snažan osjećaj nepravde, sklonost pogrešnom tumačenju situacija, krut svjetonazor, osobna ranjivost, život u suprotnosti s prihvaćenim kulturnim normama;
- **društveni čimbenici:** stigmatizacija, marginalizacija, diskriminacija (stvarna ili percipirana), ograničena socijalna mobilnost, ograničene mogućnosti obrazovanja ili zaposlenja, nedostatak socijalne kohezije, kriminalitet;
- **politički čimbenici:** osjećaj žrtve kao rezultat neaktivnosti vlade i kršenja ljudskih prava (povezano sa snažnim osjećajem otuđenosti i nepravde), ideološke i religijske dimenzije (vjerovanje u svetu dužnost, misiju, iskupljenje ili osvetu);
- **kultura i kriza identiteta:** kulturološka marginalizacija koja dovodi do otuđenosti i gubitka individualnog identiteta;
- **psihološka trauma;**
- **grupna dinamika:** fasciniranost karizmatičnim vođom, prijateljstva i rodbinske veze, socijalizacija, polarizirajuće ponašanje, osjećaj pripadnosti, povezivanje s osobama s istim potrebama i željama;
- **„radikalizatori“/usmjerivači:** izloženost propovjednicima mržnje i osobama koje vrebaju nezadovoljne i ranjive ljude te ih usmjeravaju u nasilni ekstremizam uvjeravanjem i manipulacijom;

- **društvene mreže:** omogućavaju povezanost i brzo širenje ekstremističkih stavova, mogu ubrzati proces radikalizacije i povećati mogućnost za „samoradikalizaciju“.

Složenost navedenih čimbenika te činjenica da je radikalizacija žena, a time i njihova uključenost u terorizam, rezultat kombinacije niza čimbenika otkriva potrebu za sveobuhvatnim strategijama prevencije, koje istovremeno trebaju uključivati društveno-ekonomske, kulturne i političke potrebe cijelog društva, ali i rodne razlike te individualne potrebe pojedinaca. Prvi koraci u poduzimanju preventivnih mjera odnose se na izgradnju tolerantnih društava bez diskriminacije i marginalizacije, kao i na podizanje svijesti i informiranje žena o ekstremističkoj propagandi. Važno je i prepoznati prisutnost ranije navedenih čimbenika koji mogu dovesti do radikalizacije i uključivanja u terorizam, stoga je potrebno adekvatno odgovoriti na potrebe nezadovoljnih, isključenih, frustriranih ili ogorčenih mladih žena. U tom smislu, potrebno je graditi i jačati mrežu pojedinaca i institucija koje mogu pružiti potrebnu pomoć i podršku mladim ženama koje se osjećaju otuđeno i isključeno, nezadovoljno i frustrirano ili su na bilo koji način ranjive. Ta mreža ljudi može uključivati predstavnike mladih, ženske grupe, socijalne radnike, nastavnike, roditelje te ljude koji nisu dio formalnih organizacija i tijela za provođenje zakona.

Učinkoviti preventivni pristup treba uključivati različite društvene aktere, od državnih institucija (pružatelja usluga) i nevladinih organizacija i civilnog društva do roditelja i vršnjaka. Također, važnu ulogu može imati policija uključivanjem u dijalog s lokalnim zajednicama, čime se mogu identificirati žarišta radikalizacije, pratiti lokalni trendovi te otkriti i spriječiti kriminal i nasilje, uključujući nasilni ekstremizam.

S druge strane, nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode ka terorizmu nerijetko se odvijaju u zajednicama u kojima je stanovništvo marginalizirano, diskriminirano ili zlostavljano od strane policije, stoga je teško očekivati da policija pridobije povjerenje građana i doprinese u borbi protiv terorizma. Zbog toga je, kada govorimo o prevenciji terorizma kod žena, važno uključiti žene u strukture koje kreiraju i provode zakon, odnosno stvoriti inkluzivni sustav policijskih snaga koji uključuje i muškarce i žene koji predstavljaju vjersko, etničko i rasno manjinsko stanovništvo. Pokazalo se da takav inkluzivni sustav bolje rješava probleme u zajednici, smanjujući tako uvjete povoljne za razvoj nasilnog ekstremizma i radikalizacije (Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, 2020). O važnosti uključivanja žena u borbu protiv terorizma i nasilnog ekstremizma govori i Odbor za protuterorizam Vijeća sigurnosti i njegova Izvršna

uprava (2021), pri čemu navode da, osim u kreiranju i provedbi zakona, žene značajnu ulogu mogu imati u otkrivanju ranih znakova radikalizacije te procesu de-radikalizacije u svojim zajednicama i obiteljima. Stoga povećana uključenost žena u agencije za provedbu zakona može povećati učinkovitost identificiranja ranih znakova i opasnosti od radikalizacije i mogućeg terorizma te ojačati preventivne inicijative u zajednicama.

U kontekstu prevencije uključivanja žena u terorizam važna je i rodno zasnovana analiza, koja podrazumijeva sveobuhvatnu procjenu razlika između muškaraca i žena u pogledu prilika, ograničenja, resursa i moći u društvu. To znači da je pri kreiranju preventivnih strategija i programa potrebno voditi računa o razlikama između muškaraca i žena u čimbenicima koji mogu dovesti do radikalizacije, kao što su različite uloge u društvu i s njima povezan status te različite motivacije za priključivanje terorističkim organizacijama (Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, 2020). Razumijevanje tih rodni razlika može omogućiti i bolje razumijevanje procesa radikalizacije kod žena te, u skladu s tim, razvijanje odgovora koji će biti usmjeren na žene koje se odluče priključiti terorističkim organizacijama.

Rehabilitacija terorista uglavnom se promatra u kontekstu izdržavanja zatvorske kazne i najčešće je fokusirana na deradikalizaciju. Međutim, istraživanja o procesu deradikalizacije još uvijek su malobrojna, kao i istraživanja samih programa deradikalizacije terorista. To se posebice odnosi na rehabilitaciju teroristkinja, o kojoj gotovo da i nema dostupnih informacija. Programi rehabilitacije terorista rijetki su i nejednako učinkoviti, ali njihovi učinci nisu dovoljno evaluirani (Milla, Hudiyana i Arifin, 2019). Dio programa odnosi se na pružanje novčane potpore tijekom izdržavanja zatvorske kazne i neposredno nakon puštanja na slobodu, no takve intervencije ne mogu biti dugoročna ni učinkovita rješenja te postoji visoki rizik za recidivizam s obzirom na to da se nije utjecalo na pojedinačne ideološke i radikalne stavove. Osim toga, osobe koje su spremne sebe žrtvovati za skupinu i zajednička ideološka uvjerenja, vrlo vjerojatno neće ni pristati na odbacivanje tih vrijednosti u zamjenu za novčanu potporu.

Ostali programi usmjereni su na promjenu ideologije terorista, odnosno promjenu ekstremnih u umjerene stavove i uvjerenja. Međutim, promjena stavova iznimno je teška i zahtjevna te takvi pokušaji nailaze na snažan otpor, stoga se fokus preusmjerio na promjenu ponašanja i podršku okoline (obitelji i prijatelja). Programi deradikalizacije, koji za cilj imaju promjenu namjera, ciljeva ili identiteta terorista pokazali su se učinkovitima u ublažavanju radikalnih stavova. Ipak,

postoji značajan otpor terorista da sudjeluju u tim programima, a ponekad prisila na sudjelovanje može izazvati agresiju ili još više osnažiti njihove radikalne stavove, stoga svako sudjelovanje u programu treba biti dobrovoljno. Osim što su pozitivni stavovi prema programu ili rehabilitaciji općenito nužni za sudjelovanje u programu, a potom i ublažavanje radikalnih stavova, pokazalo se da doprinose usvajanju alternativnih identiteta, odnosno napuštanju radikalnog grupnog, a razvoju individualnog identiteta i zadovoljenju potrebe za smislom u životu, kroz pojedinčev osjećaj da može biti koristan obitelji i zajednici. U Ujedinjenom Kraljevstvu u zatvorima se provodi program *Healthy Identities Intervention (HII)*, namijenjen teroristima s ciljem izazivanja i promjene njihovog načina razmišljanja (Casciani, 2020). Program uključuje sesije savjetovanja kojima se potiče teroriste da preispituju svoj identitet. Kako bi proces bio uspješan, prvenstveno je potrebno razumjeti psihološko stanje osobe, ranije traume i životne okolnosti, a ne samo religijska i ideološka uvjerenja te djelovati na pojedinčev rigidan pogled na svijet temeljen na ideji „mi“ i „oni“, što se pokazalo ključnim za uspješnu deradikalizaciju. Također, u zatvorskom okruženju može doći i do daljnje radikalizacije ukoliko na ranjive pojedince utječu ostali zatvorenici osuđeni za terorističke aktivnosti, stoga se u posljednje vrijeme odvajaju teroristi koji imaju izražene ekstremističke stavove od ostalih zatvorenika.

Budući da se navedeni programi rehabilitacije uglavnom primjenjuju s muškom populacijom, u kreiranju programa koji bi bili prilagođeni ženama potrebno je voditi računa o ranije spomenutim rodnim razlikama, odnosno temeljem rodno zasnovane analize utvrditi koje su razlike između terorista i teroristkinja te jesu li i u kojoj mjeri postojeći programi primjenjivi u rehabilitaciji žena.

6. ZAKLJUČAK

Problematika uključenosti žena u terorizam ostaje otvorena za daljnja istraživanja, prvenstveno u smislu proučavanja novih strategija i taktika terorističkih organizacija te promjena koje su se dogodile kao posljedica sudjelovanja žena u terorističkim aktivnostima. Takva istraživanja bila bi osobito značajna za kreiranje mjera i strategija protuterorizma općenito, ali i protuterorističkih mjera koje bi bile usmjerene specifično na žene.

Također, daljnja istraživanja potrebna su i radi kreiranja učinkovitih programa prevencije i tretmana žena uključenih u terorizam. Sveobuhvatni programi prevencije rijetki su, a njihova učinkovitost nedovoljno istražena, stoga je potrebno ulagati napore u tom smjeru. Primjerice, ukoliko je poznato da na radikalizaciju žena i njihovo uključivanje u terorističke organizacije djeluje čitav niz čimbenika (od individualnih, društvenih, političkih, kulturoloških do psihološke traume i društvenih mreža), potrebno ih je znati prepoznati kod pojedinca i pravovremeno reagirati. U tom procesu od velike su važnosti roditelji, učitelji, prijatelji i bliža okolina koja na vrijeme može prepoznati znakove na koje se može utjecati. Zbog toga je važno podizati svijest u društvu o prisutnosti ovog fenomena te o vrlo jednostavnim načinima na koje se mlada ranjiva osoba može povezati sa članovima terorističkih organizacija putem Interneta i društvenih mreža, a potom i sama postati članom organizacije. Ujedno je to i još jedan razlog zbog kojeg je u istraživanjima potrebno pažnju usmjeriti i na globalni džihad, priključivanje mladih žena sa Zapada džihadu i njihovo vrbovanje preko društvenih mreža te on-line regrutiranje.

Jedno od najinteresantnijih, a ujedno i najčešće istraživanih pitanja vezanih uz teroristkinje odnosi se na njihovu motivaciju i razloge zbog kojih se uključuju u terorističke organizacije i aktivnosti. Osim motiva koji su zajednički ženama i muškarcima, poput ideoloških uvjerenja, borbe za cilj te potrebe za pripadanjem grupi i formiranjem grupnog identiteta, uglavnom se navode proživljena trauma, želja za osvetom, sramota i vraćanje časti. Međutim, ono što je specifično za žene i promatra se kao najsnažniji motivacijski čimbenik za uključivanje u terorizam kroz povijest i danas jest njihova želja za slobodom i borba protiv rodne nejednakosti, diskriminacije i društveno nametnute uloge majke i supruge. Uzmemo li u obzir okolinu iz koje većina tih žena dolazi, patrijarhalna društva u kojima su potlačene te kontrolirajuće obitelji u kojima su odrasle, takva reakcija i svojevrsni bunt ne iznenađuje u potpunosti. Međutim, vrlo je malo dokaza kojima bi se potvrdilo da je uključivanje žena u terorističke organizacije zbilja

pomoglo u smanjenju rodne nejednakosti i postizanju društvene pravde u njihovim zajednicama ili širem društvu (Dalton i Asal, 2011). Bez obzira na njihove namjere i sve veću uključenost u terorističke organizacije, u mnogim društvima žene i dalje nisu slobodne u pravom smislu riječi, a isto se može reći i za žene u terorističkim organizacijama, gdje su im uglavnom dodijeljene tradicionalno ženske uloge od kojih su primarno i nastojale „pobjeći“. Isto tako, nerijetko se govori o različitim oblicima zlostavljanja, prvenstveno seksualnog, nad ženama u terorističkim organizacijama. I dok se može činiti kako je bijeg žena u terorizam iskaz ženske slobode i snage, postavlja se pitanje u kojoj mjeri je to zaista i ostvareno kad iz svega navedenog možemo zaključiti da je njihova „nova“ pozicija u organizacijama najčešće tek preslika njihovog potlačenog položaja u društvu.

7. LITERATURA

Bilandžić, M. (2013). Terorizam i restrukturiranje društvene moći. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 16(32), 31-49.

Bizovi, O. M. (2014). *Deviant women: Female involvement in terrorist organizations*. Doktorska disertacija. Erie: Ridge School for Intelligence Studies and Information Science, Mercyhurst University.

Bloom, M. (2005). Mother. Daughter. Sister. Bomber. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 61(6), 54-62.

Casciani, D. (2020). Streatham attack: What do prisons do to deradicalise inmates? BBC. Preuzeto 31. svibnja 2021. s <https://www.bbc.com/news/explainers-51357313>

Chaliand, G. i Blin, A. (2007). *The history of terrorism: From antiquity to Al Qaeda*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.

Combs, C. C. (2017). *Terrorism in the twenty-first century*. New York: Routledge.

Cook, J. i Vale, G. (2018). *From Daesh to "Diaspora": Tracing the Women and Minors of Islamic State*. London: ICSR.

Cragin, R. K. i Daly, S. A. (2009). *Women as Terrorists: Mothers, Recruiters, and Martyrs*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Crenshaw, M. (2000). The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century. *Political Psychology*, 21(2), 405-420.

Crenshaw, M. (2007). *Terrorism in Context*. University Park, PA.: The Pennsylvania State University Press.

Cruise, R. S. (2016). Enough with the Stereotypes: Representations of Women in Terrorist Organizations. *Social Science Quarterly*, 97(1), 33-43.

Dalton, A. i Asal, V. (2011). Is It Ideology or Desperation: Why Do Organizations Deploy Women in Violent Terrorist Attacks? *Studies in Conflict & Terrorism*, 34(10), 802-819.

Della Porta, D. i LaFree, G. (2012). Processes of Radicalization and De-Radicalization. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(1), 4-10.

- Gredelj, M. (2018). *Terorizam kao organizacijski fenomen – studija slučaja: Hezbollah i LTTE*. Diplomski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Gupta, D. K. i Eubank, W. L. (2006). *Who are the Terrorists?* New York: Infobase Publishing.
- Hillyar, A. i McDermid, J. (2000). *Revolutionary women in Russia, 1870-1917: A study in collective biography*. Manchester i New York: Manchester University Press.
- Hoffman, B. (2017). *Inside terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Horgan, J. (2005). *The psychology of terrorism*. London i New York: Routledge.
- Hudson, R. A. (1999). *The sociology and psychology of terrorism: Who becomes a terrorist and why?* Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress.
- Khelghat-Doost, H. (2017). Women in Jihadist Organizations: Victims or Terrorists? *Women in International Security*.
- Marić, S. (2012). Terorizam kao globalni problem. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 6(11), 87-102.
- Milla, M. N., Hudiyana, J. i Arifin, H. H. (2019). Attitude toward rehabilitation as a key predictor for adopting alternative identities in deradicalization programs: An investigation of terrorist detainees' profiles. *Asian Journal of Social Psychology*, 23(1), 15-28.
- National Research Council. (2002). *Terrorism: Perspectives from the Behavioral and Social Sciences*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- Ness, C. D. (2008). *Female terrorism and militancy: agency, utility, and organization*. London i New York: Routledge.
- Noakes, L. (2014). *Listening to terrorists: Investigating the motivations of female political extremists through their own words*. Doktorska disertacija. London: School of Oriental and African Studies, University of London.
- Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff. (2021). *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*. Washington D.C. Preuzeto 6. travnja 2021. s <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>

O'Rourke, L. A. (2009). What's Special about Female Suicide Terrorism? *Security Studies*, 18(4), 681-718.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (2020). *Rodne perspektive prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode ka terorizmu: Dobre prakse za agencije za provođenje zakona*. Zagreb: Ured OEES-a u Zagrebu.

Perešin, A. (2018). Why Women from the West are Joining ISIS. *International Annals of Criminology*, 56, 32-42.

Petrusenko, N. (2017). *Creating the revolutionary heroines: the case of female terrorists of the PSR (Russia, beginning of the 20th century)*. Doktorska disertacija. Stockholm: Department of History, Stockholm University.

Rapoport, D. C. (2002). The Four Waves of Rebel Terror and September 11. *Anthropoetics*, 8(1).

Rapoport, D.C. (2004). The Four Waves of Modern Terrorism. U: Cronin, A.K., Lodes, J.M. (Ur.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy*, 46-73. Washington, DC: Georgetown University Press.

Schweitzer, Y. (2006). *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies.

United Nations Security Council - Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (CTED) (2021). Integrating gender into counter-terrorism. Preuzeto 21. travnja 2021. s <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/content/integrating-gender-counter-terrorism>

Sixta, C. (2008). The Illusive Third Wave: Are Female Terrorists the New "New Women" in Developing Societies? *Journal of Women, Politics & Policy*, 29(2), 261-288.

Speckhard, A. (2015). Female Terrorists in ISIS, al Qaeda and 21rst Century Terrorism. *Trends Research: Inside the Mind of a Jihadist*, 1-9.

Speckhard, A. i Akhmedova, K. (2007). Black widows and beyond: Understanding the motivations and life trajectories of Chechen female suicide terrorists. U: Ness, C. D. (Ur.), *Women terrorists and militants: Agency, utility and organization*, 100-121. London i New York: Routledge.

The Institute for National Security Studies. INSS Insight Publications. Preuzeto 20. svibnja 2021.
s <https://www.inss.org.il/publication/?ptype=399>

Third, A. (2014). *Gender and the Political: Deconstructing the Female Terrorist*. New York: Palgrave Macmillan.

Windsor, L. (2018). The Language of Radicalization: Female Internet Recruitment to Participation in ISIS Activities. *Terrorism and Political Violence*, 32(3), 506-538.

Yesevi, C. G. (2014). Female terrorism. *European Scientific Journal*, 10(14), 579-594.